

Эсэгэ ороноо, эк нютагаа эб хамта мандуулая!

БУРЯАД

Бугэдэ арадай сонин

ДУХЭРИГ

№25 (481)

ЧИДЧИЛГЭН

1921 оной декабрийн 21-нээ гарана

ВИБЛИОТЕКА РЦЫТ

2006
оний
июни
29
Четврт

№ 73
(21313)

Нажарай
дунда хүхэ
морин нарын
4
гарагай
5

«Алтаргана» найндэрэй сийлаадта амар мэндэ!

«ОРОХОДОМНАЙ, ОЛОН БОЛОЖО БАЙГААРАЙ!»

Бүмбэрсгэлхэй дээрэ хамта аээрээ 640 мянган буряадууд ажанууна гээд тоо, баримтууд харуулна. 2002 оной зоной тоо буридхэлэй дүнгөөр тэрээ тоодо Rossiya дотор 460 мянган, Буряад Республикаада 273 мянган буряадууд ажануудаг юм.

Буряад зон Ази, Европо, Африка, Австрали болон Хойто болон Урда Америкэдэ, Канадада, СНГ-гэй бүхын гүрэ-

ниүүдэг ажануудаг, ажалладаг гээшэ. Монгол орондо - 35 мянган, Хитадта - 50 мянга гаран, Казахстанда - 1 мянга, Украинаада - 1 мянга тухай, Узбекистанда - 1 мянга шахуу, тэрэшээн Азербайджанда, Арменидэ, Белоруссида, Литвада хэдэх хэдэн зуугаар буряадууд ажануудаг гээд мэдэнэбди.

Ороной ниислэл Москвада, шадархи нютагуудтань 7 мянган,

Эрхүү хотодо 7 мянган гээд дамсаашань тоолоо ha, нилээн олон болохо.

Россин хүн зоной нийтэхэмжээндэ буряад үндэштэн тоогоороо 19-дэхи нуури эзэнз. 1989 ондо 17-дохи нууридаа байгаа.

Эдэ бүгэдэ тоонуудай аурдагдананийн үндэштэй. «Ороходомнай, олон боложо байгаарай» гээн буряад

арадай үзүүлэлтэй үреэл «Алтаргана» найндэрэй үдэрнүүдэг зэдэлжэ байхань болтогий! Хэдэбиidi, манай үндэштэн, хэдымнай хэлээз мэдэнэб, хэдымнай мэдэнгүйб - буряад үндэштэнэй нанаа зобоомо асуудалнууд шуу.

Дэлхэй түбинь ондоо булагуудаа уласхоорондынхэз найрта зорижо ерээн зоноо, айлшадаа үнэн сэдыхэлнээ

амаршалая. Хамтын аша тунаада харилсаамнай батажахань болтогий!

«Алтаргана» найндэртэ х баадагшад! Урдынгаа, угайнгаа баялаг нэргээн арьбадхажа, урдахи, ерээдүй ажабайдал тээшэ найдамтай батаар алхалхамнай болтогий!

Уласхоорондын найндэртэ х баадагшадта, айлшадта - халуун мэндэ!

Геннадий МАНЖУЕВ

АЛТАРГАНЫН ХҮНДЭЛЭЛДЭ

Агын тойротой урда талааа,
Ангара голой хойто эрьеңээ,
Алас холын Хүлэнбүрэй
аймагхаа,
Ангууша Буряадай тайганаа
Агуу Ехэ буряадай

Алтарганнын нааданда

Амияа хайрлангуй,

харгыгаа тоолонгуй,

Алтаяа зүүжэ, сэдхэлээз

хөөрүүлжэз,

Арад зоноороо уулзахаяа ерэбэлдэ.
Абарга бүхэ хүбүүдээ дахуулжа,
АЗарга хурдан моридоо хүтэлжэ,
Алдарты гарамтай мэргэнүүдээ абаажа,

Алтарганнын нааданда хабаадахаяа ерэбэт.
Аба, абынгаа хуушан нютагтаа ерэжэ,
Авири сайн айлшан боложо, хүндэлүүлжэ,
Ариуюн агаарта аятайхан танилсажа,

Амар тайбан амархыетнай гүйнаб.
Алдар абьяастай, нэрэйтэй боложо,
Алтан шагнал сэжжэдээ зүүжэ,
Агууех алдар нэрэдэ хүртэлжэ,
Арад зондоо абьяастай болооройт.

Ариуюн уураг ябадалта, бээ бээдээ арчатаай
Айбан тайбан үүужа, айл гичин боложо,
Ачлалт, ашгүй, зочин боложо,

Азатай алдар арсалан нэрэдэ хүртэөрэйт.
Алхалхан газартай алтан мүнгэн болог,
Ажал хэнэн газартай арад зондоо нэрэ болог.

Агта морин сэргыетнай элээжэ байт,
Алдарты хүбүүд богоныетнай элээжэ байт.
Алтан хундагатай хатууе амсажа,

Анхилам хоротой архидаа согтоогүй,
Алдаа гарангүй, зүрхэндөө гэрэл асаржа,
Анзаргаатай байхаа хэрэгтэй гэжэ бодоноб.

Албан изэлтийн баарта оролсожо,
Адис абаажа, арса, зөөхэймийн амсажа,
Амжалта хүсэжэ, аймагтаа бусажа,

Ардчилал сагье аялгадаа дуулаарайт.

ТҮҮХЭНЭЭ

Алтан хуудаа ирахада, анха түрүүлэн «Алтаргана» наадан 1994 ондо Монголой Хэнтэйн аймагай Дадал сомондо, 1996 ондо энэл аймагай Биндэр сомондо, 1998 ондо тус аймагай Батшиирээт сомондо эмхидхэгдээ нэн. 2000 ондо Дорнод аймагай Дашибалбар сомондо энэхэз нааданай үнгэрэгэхэдээн, буряад зоной эртэ урдын дуунай найндэрье 2002 ондо Агын Буряадай автономито тойрото эмхидхэхэе шиндээ бэлэй. 2004 ондо Дорнод аймагай Баян-Дун сомондо энэ нааданай болохо үедэ 2006 ондо тэрэниие Буряад орондо үнгэрэхээрэх Буряад орондо олгогджо, «Алтарганнын» үүлдэ дүлгэцт тут республикин тусхай делегацида дамжуулагдаан байгаа.

BURYAT-MONGOLIAN FESTIVAL
ALTARGANA

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ ФОРУМ

29.06.2006

БУРЯД ҮНЭН

№73 (21313)

Орхоний**Гэрэй
номин**

2

№25 (481)

Фестивалин хүндэтээ айлшад болон хабаадагшад! Эзлжээ «Алтаргана» фестиваль буряад арадай үнэтэй баялаг, найн ёнор харилсаа заншал, хани барисан ба оюун ухаанай эб нэгэндээ аршалан хадагалаатай хүндэмүүшээ Буряадай дэбисхэр дээрээ эмхидхэгдэжээ байханий онсоо удхатай.

Ургажа ябаа залуу халаанние түрэл арадайнгаа соёл, ён заншал ба гуримуудтаа дуратайгаар хүмүүжүүлхээ хэрэгтээ иимээ уулзалгануудай үүргэсэнгээгүй.

Тус фестиваль гансашье үргэн дэлисэтэй соёлы болон спортивна хэмжээн бэшэ, регион хоорондын ба уласхорондын холбоо харилсаанай оршондо буряад арадай хүгжэлтээ шинэ амиссаал оруулгадахаа гээд этигэнэб.

Фестивальдаа хабаадагшадтаа зохёхы үндэр туйлалтаа, элүүр энхье, аза жаргал хүсэнэб.
**Буряад Республикины
Правительствын
Түрүүлэгшэ, Президент
А.В.ПОТАПОВ.**

Хүндэтээ нютагаархин! «Алтаргана - 2006» гээнэн үндэрэөөр үнэн зүрхнээс амаршаланаб. Энэ үндэрээ нийхэн заншал болон тоон баяртай. Олон жэлэй туршадаа фестиваль буряад арадай соёлы заншал ба оюун ухаанай нэгээдэлгээ аршалан хамгааллаа гээнэн анханайнгаа удаа алдаагүй хуржээ буубаа.

Байглаа оной «Алтаргана» шанараа дээдэйн шатадаа гарахаа, гансашье соёлы хэмжээн болохо бэшэ, мун олон тоото үндэрээ нийтануудай ажануудаг республикин зонийн нэгэдүүлхээ аабзаа гэжээ этигэнэб.

Нийнээрэй нээршээс онсоо удхатай: муноеч үеийн үйл хэрэгүүдийн үймөн соо арадайнгаа үндэрэн сэдыхэл аладагүй, ён заншал болон соёлоо аршалан хамгааллаа гээнэн зоной дийлэшгэгүй хүсэл оролдолго иноутдаатай.

Соёлы нөөсээ баялаг, түүхээ бүри гүнзэггээр шудалхаа гээнэн үнэн хүсэл фестивалин удаа соо. Энэ болбол мунөөдэр тоон эрлигээтий. Тэрээнгүй мунөөнэй үйл ябадал зүйлөөр ойлгохогүйди, амжлалттай хүгжэхэгүйди, тиймээс ерээдүймийшье балар байха болоно.

Бүгээд Россиин, илангаяа Буряадай мандын тулоо хэдэгээ байгаа ажадалтнай аза талаа, нийнээрэй хэмжээнүүдээ амжлалт хүсэнэб.

Россиин Гүрэнэй Дүүмын депутат,
**Уласхорондын хэрэгүүдээр хороондийн түрүүлэгшэйн орлогийн, «Нэгдээмэл Росси» гээнэн фракциин гешүүн
Василий КУЗНЕЦОВ.**

ХҮНДЭТЭЭ ЭРДЭМЭЙ-ПРАКТИЧЕСКА КОНФЕРЕНЦИДЭЭ ХАБААДАГШАД!

Уласхорондын хэмжээнэй «Байгалаай региондо байгаалин болон соёлы онсо баялаг хамгааллын бэрхшээлнүүд» гээнэн эрдэмэй-практическа конференцидээ хабаадагшад болон эмхидхэгшэдээ РОССИИН ФЕДЕРАЦИИН Соёлы ба олондо мэдээсэлгын министерствын үмэнээс амаршалан утганааб.

Тус конференци «Мэдээсэлгын нийгмэдээ соёлы олон янза» гээнэн Байгалаай мэдээсэлгын-соёлы Уласхорондын форумийн ынанамжануудай үргэлжээл боложо, Буряад Республикин Үндээтэнэй номийн сангай 125 жэлэйийн баярта дашарамдуулан эмхидхэгшэнэ. Форумдо агацаан дураадхалнууд үргэлжлээ олкоо, бодото ёнор бэлүүлэгдэжээ эхилэндээ би баяртай.

Соёлы онсо баялаг байгаалинхийг иштээхолбадаа, Буряад аргагүй баян түүхээтий, соёлы арга боломжонуудтай, Зүүн болон Баруун зүгүүдэй соёл, шажан мүргэлэй нүүрэстэйгээр эб оршондо хүгжэжээ гарваа. РОССИИН ФЕДЕРАЦИИН Правительство, Буряад Республикин Правительство, РОССИИН ФЕДЕРАЦИИН Соёлы ба олондо мэдээсэлгын министерство Байгалаай региондо социальнаа эб харилсаа хүгжөөлгээд үшвээ нэгээ хубитаяа оруулбаа.

Байгалаай регионий байгаалин болон соёлы онсо баялаг хамгааллын талаар уласхорондын хэмжээндээ харилсаан байхад тухай конференцидээ хабаадагшад зүвшээ.

Уласхорондын ба РОССИИН дүршээ дээрээ үндээнээлэн, Байгалаай регионий хүгжэлтээд үзэгдээдэг бэрхшээлнүүд тушаа үнэн харилсаанай оршон байгуулжа шадахади гээд этигэнэб.

Регионий арадууд ба бүхээ дэлхэйн амгалан байдал руу шиглэнэн тодо шийдхэбэринүүд конференцидээ абаатай гэжээ батаар найданааб.

Буряад Республикин Үндээтэнэй номийн сангай баяараарын амаршалга хүргэнэб. Номийн сангуйд манай юрын ажабайдалай хуулашагүй хуби болодог, үргэнь захагүй үргэн. Мунөөдэр Буряадай номийн сангуйд шэнэ оньон тухеэрэлгэнүүдээ ажадаа хэрэглэн, амжлалттай хүгжэнэ. Бүхээ хүдэлмэрилэгшэдээ ажалтнай аша үрээ хэхтэй байнаай гэжээ хүсэн үлэнэб!

**Россиин Федэратион соёлы болон олондо мэдээсэлгын
министр, Буряад Республикин Үндээтэнэй номийн сангай
попечительскэ Холбооной Түрүүлэгшэйнэрэй нэгэн
А.С.СОКОЛОВ.**

Уласхорондын фестивалин хүндэтээ айлшад ба хабаадагшад!

Хүндэмүүшээ Буряад оронд дэбисхэртээ та бүгэдээниие угтан мэндэшэлжээ, Буряад Республикин Арадай Хуралай депутатуудай, өөрнөн зүгнээ «Алтаргана-2006» гээнэн уласхорондын фестивалин иэзлээр бултанигетний амаршалнаб.

Холо ойрын нутга нютагуудаар, хари гүрэнүүдээр ажануудаг буряадуудай нэгэдэлэй тус нийндэр олон арадуудай эб найрамдалай, хани харилсаанай, нийхэн хүсэлэй холбоо гэршиэнэ.

Үргэн дэлисэтэй энэ хэмжээ ябуулаа саашадаашье бэхижэн хүгжэхээ, оюун ухаанай бэлигий хүгжэлтээ горитой нэмэлтэ оруулахаа, соёлы талааршье шэнэ нанал түсбүүд хараалагдан бэлүүлэгдэхэ бшуу.

Баян намтартай, номирхолтой зон сугларжа, танилсан талархажа, зүрхээ сэдыхэлдээ баярай нийхэн хэдэрээ үлөөхээ.

Республикин буряадуудай нийдээ тэмдэгэй тут доро халуун харилсаанай уулзалганууд үнгэржээ, энэхэн хэдээдээр сууриууд соо буряад хэлмэндээ нийхэн хүхэрхөөрөө уласхорондын харилсаанай хэлэн болохон болтогий.

Уласхорондын фестивалин хабаадагшадаа уран нийхэн амжлалтнуудые, илалтнуудые хүсэнэб!

**Буряад Республикин Арадай
Хуралай Түрүүлэгшэ
А.Г.ЛУБСАНОВ.**

Хотын Захиргаанай, хотын депутатуудай Советэй болон миний зүгнээ VII уласхорондын үндээтэнэй «Алтаргана» фестивальдаа хабаадагшад болон айлшадаа буугшадтаа халуун амар мэндэ!

Буряад арадай ён заншал, хэлэ болон үндэхэн спортын зүргээх уялгатай фестиваль Буряадай ниислэл хото Улаан-Үдээд үнгэржээ болонондо баяртай. «Алтаргана» олон тоото хэмжээ ябуулгануудаа гансаш арадай талаан бэлигий болон ён гуримуудай элшээд хүртэхэ бэшэ, мун мүнөөнэй түйлалтнуудаар баяжанай түрэл хэлэ, заншал, нанаан сэдыхээ, үндэхэн байра байдал нэгэнтэй дэлхэйн бүхы буряадай оюун ухаанай гансаш байхые харахадаа.

Эрдэмэй-практическа конференцидээ хабаадагшадай хамтын ажал соёлы болон искуусвадаа ушардаг бэрхшээл шийдхэлгээд тухалха, хото, регион болон гүрэнүүд хоорондын холбоо харилсаа бүри ехэр бэхижүүлхээ гээд этигэнэб.

Наратай Буряадай ниислэл хото Улаан-Үдээд байжаа, фестивалин хэмжээндээ оролсоон үйлэ ябадалтнай мартагдашагүйгээр хадуугудахаа гээд найданаб.

Зохёхы хэрэгтэйнай амжалтаа, шэнэ туйлалтнуудые хүсэнэб, эрхилэндээ талаантай байгаа амжлалтнай аза талаантай байгаа ажануугыт!

**Улаан-Үдэйн мэр
Геннадий АЙДАЕВ.**

**ЭРДЭМЭЙ-ПРАКТИЧЕСКА КОНФЕРЕНЦИИН
ЭРХИМ ХҮНДЭТЭЭ ХАБААДАГШАД!**

Бүхээлхэйн байгаали хамгаалгын системэдээ Байгалаай дэргэдэхи орон нютагуудай үүргэ сэгнэшэгүй. ЮНЕСКО-гой Бүхээлхэйн нөөсэ баялагай хороной шийдхэбэрээр Байгалаай нуур тунглагалт сэбэр үнанай экосистемын жэшээ болгогдохо, ЮНЕСКО-гой Бүхээлхэйн нөөсэ баялагуудай бүридэлдээ оруулланай ашаар регионий, федеральнаа болоод уласхорондын хэмжээндээ Байгалаай хамгаалха оршон байгуулха арга олгогдоо. Нэгэн бодолтой олон талын хамтын ажалай хүсөөр лээ Байгалаай хамгаалжа болоно.

Олон зуун жэлэй туршадаа Байгалаай регион бол бол Зүүн ба Баруун зүгүүдхорондын туслаар хүүргээштэй байгаа, Центральна, Зүүн, Урда болон Дунда Азиин арадуудтай соёлы талаар тоон нягта холбоо харилсаа байгуулаа. Байрлаан дэбисхэр, олон тоото үндэхэн яланай, шажан мүргэлэй арад зон болоодюүнтэй шээ зэргсүүлмээр бэшэ оюун ухаанай үндэр арга боломжуудаа республикин түхээ шарай тодоруулаа. Соёлы ба байгаалин оноо баялаг - республикин хүгжэлтээ аргагүй нүүрэлжээ, бүхы дэлхэйн түргэн хубидаг сагтаа өөрнөн нуури эзэлхэ аргатай болгохон дамжагтуй.

Соёлы ба байгаалин гайхамшагтаа нөөсэ баялагтай Байгалаай дэргэдэхи орон нютагуудые урган хүгжэлтэн дэлхэйн жэшээтий дэбисхэр болгохын тул гүрэн түрийн, олонийнтийн, уласхорондын байгуулгануудай, засагай муниципальна зургаануудай хүсээ оролдолго тоон хэрэгтэй. Регионий соёлы болон байгаали хамгаалжын тул мэдээс болоод мэдээсэлэй тусхай нийгмэй байгуулха хүсэлтэй хабаадагшадтай манай республика хамтаа хүдэлхээ дуратай байганаа Буряадай Правительствын эрхилэн конференци дэлхэрэлнэ.

Буряад Республикин Правительствын ба өөрнөн үмэнээс Үндээтэнэй номийн сангай болон бүхы билиотечнэ таагай 125 жэлэй ойн баяраар үнэн зүрхнээ амаршалнаб. Буряад Республикин Тогтооолор номийн сан Буряадай түрэнэй, онсо сэнтэй объектнүүдэй тоодо оруулгадажаа, «Буряад Республикин соёлы нөөсэ баялагай онсо сэнтэй объект» гээнэн зэргэ абаа. Манай ажануутшадай эрдэм мэдээс, мэдээсэл ба оюун ухаа үргэдэлгэлийн талаар номийн сангай оруулдаг хубитаа үндэр дээрээ сэгнэшэб.

Ерээдүйн үри наадаадтаа зориуулан, республикин арадуудай соёлы хамгаалха хэрэгтэ шэнэ оньон тухеэрэлгэнүүдэе нэйтэйрүүлжээ, мунөө дээрээ эдэххитэй ажал ябуулнат. Гадна билиотекын гол баялагай номууд зандаа. Үндээтэнэй номийн сангай ойн баярта дашарамдуулан, 2006 он республикада Уншалгын жэл гэжэ Буряад Республикин Правительствын байгуулдан Тогтооолурдахийн бодол бодотоо гэршэлнэ.

Ойн баярай хэмжээнүүдэе амжлалттай үнгэрэгхэе, конференци үрэ дүн түгэс байхые хүсэнэб.

**Буряад Республикин Президент,
Правительствын Түрүүлэгшэ, Үндээтэнэй номийн
сангай попечительскэ Холбооной Түрүүлэгшэ
Л.В. ПОТАПОВ.**

**УВАЖАЕМЫЕ ЛАУРЕАТЫ - ПОБЕДИТЕЛИ КОНКУРСА
«СИМВОЛ ДЕВЯТИ ЗНАМЕН»!**

Приглашаем вас на церемонию награждения в Бурятский театр драмы 1 июля в 10 ч. утра.

Список лауреатов дан в предыдущем номере газеты.

Оргкомитет.

«АЛТАРГАНА» ҮНДЭР АРАДАЙ БЭЛИГ АРЬБАДХАХА

Июниин 29-д Улаан-Үдэд бүгэд буряадуудай уласлоондын «Алтаргана» фестиваль нээгдхэн. Имээ хэмжээ эмхицхэх нанаан яагаад мундэлэе? Зорилгонуудын ямар бэ? Энэ үргэн дэлисэтэй фестивальдаа республика хэр зэрэг бэлэдхэл хээб? Буряад Республикин Правительствын Захиргаанай олон үндэш янгануудай, мун олониитын, шажан мүргэлэй нэгэдэлнуудтэй харилсалгын ба мэдээсэлгын хорооной түрүүлэгшээ Владимир Романович БУЛДАЕВТА эдэ болон бусад асуудалнуудтай хандаан байна.

ҮНДЭР ҮҮРГЭЕЭ БЭЕЛҮҮЛХЭ

Тон шанга үндэштэй, харахаа, балай үнгэ шарай муутайшийн haа, ажамидараа аргагүй ехэх хүснэгтэй нэн тул шэрүүн уларилтай талаа дайдадаа ургадаг сэсэгийн нэрэр фестиваль нэрлэгдэнхэй гээш. Жэл буриюрын хадхуурхаа алтамал набшанатай сэсэг болон һалбаржа, байгаали шүснэглэдэг заншлтай. Фестивалийн ухдаа эгэлтийн: заялан табилангаар нэгэ арадхээн орон нютагуудаар, регионуудаар хувааралтаа, үндэшэн онсо шэнжээс, соёл болон хэлээс алдаагүй - шэнэ халаандадамжуулнаар.

Тус фестиваль Монголдо буряадуудай дуунай үндиэр гээд мундэлэн, тэндэ 1994, 1996, 1998, 2000 болон 2004 онуудаа табан удаа үнгэрэн байна. 2002 ондо фестивалийн хабаадагшадын Агын хүндмүүш арад хүлээн абаа. Харин энэ жэл манай республика руу фестиваль хүрээ.

Монголийн гүрэн түрүн байгуулдагдаа 800 жээлэй ойн баяхын хэмжээ Монголийн Хөтөйн аймаг «Алтаргана» үнгэрэхэй найдалтай байгаа бишүү. Тийгэж хүндээ гэгшийн тэмсэндээ республика Буряадай дэбисхэрдэээр эмхицхэх эрхэд хүртээ. Олонхи буряадуудай ажануудаг үндэшэн нютагтаа бүгэд зоноо суглуулхаа зорилготойгоор Буряад Республикаа эзлжээтийн фестиваль үнгэрэг гээн болод илажаа гарас. Буряадтаа болох эрхэлгээний «Алтаргана» нүлдээ тут дэвшижээдээ 2004 ондо баруулагдаа бэлээ.

Тус үндиэртэй бэлэдхэл ябуулхын тул Буряадай Президент А.В. Потапов түрүүтэй эмхицхэлгын хороон байгуулагдаан юм. Бүгэд буряадуудай үндиэр хэмжээндээ үнгэрэхээр аргагүй ехэх хүдэлмэрийн эх хороон хээн байна. Олон тоото хэмжээ ябуулгануудаа гансашаа арадай бэлгэшадаа иштээхэдэхээ бэшэ, мун мунёе үеин хүн түрэлтэнд туйлалтануудаар баяжан, түрэлхи хэлээс, ён тоотаа болон үндэшэн байра байдалаа аршалан хамгаалха хүснэгтэй буряад арад хододоо оюун бодолоороо эб нэгэн гэжэ ойлгохо арга тудаа. Үндэшэн соёл, болон заншалтаа спорт дахинаа хэргээн хамгаалах зуураа социально-экономическая эрхим туйлалтануудаа харуулха гээн фестивалийн гол зорилго бэллүүдэгэхээ аабзаа гээд найданааб.

Буряадай нийслэл хото руу ганса Россиаа бэшэ, харин хари гүрэнүүдээ бүхийдээ 5 маяга гаран шахуу зон ерхээр хүлэгдэн. Фестивальдаа республикаа бүхын аймагууд хабаадахаа, Хитадай болон Монголийн түлээлгэшээ, мун Санкт-Петербург, Москва болон Россиин бэлэгээ хотонуудаа ажануудаг буряадууд бууха ёнотой, Россиин түрүү нюурнуудаа урилганууд элбэгдэнхэй.

Гүрэнэй Думын бүлэг депутатууд, Федерацийн Зүйлсийн гэшүүд, Монголийн Ехэ Хуралай депутатууд хабаадахаа дуратай байнаа мэдүүлээ.

Монголийн Хитадай, Солонгосийн хэдэн дээдээ нүргүүлийнудай ректориүүд эмхицхэлэх хороон руу урилгаа эрижэх хандаан байна. Гадна Дани, Швеци, Финляндийн айлшад буухаар хараалагдана. Польшо, Канада болон Австралиин түлээлгэшдэшье хабаадахыг хүснэгтэй.

Улаан-Үдийн уран дарханай нийлэндээ «Алтаргана» фестивалийн нүдэлдээ тэмдэг номинацинуудаа илагшадтаа баруулагдахаа. Тэрэ юун бэ гэхэдээ, буряад хүжээгээ инструмент - хуур мун.

- Нээлгийн ёнолол июниин 29-д гээд, соноскогдонхийн шаа, фестивалийн бүридэлдээ олон тоото хэмжээнүүдээ эмхицхэгдээ. Зарим нэгээни нэрлэж үйтэй?

- Республикийн аймагуудаа уран хайханай колектив, клуб болон соёлой-спортивна комплекс нүүдэлч харалган үнгэрээ. Фестивальдаа хабаадахаа эрхим тамиршид шэлгэдээ. Ушошье олон хэмжээ ябуулганууд эмхицхэгдээ. Жэшээлбэл, Захааминай аймагай түлээлгэшдээ буряад драмын театраа үндиэрэй концерт-наадаа үзүүн байна. Эндэ Захааминай уран гарсанай бүтээнүүдэй үзэхээлэн табигдаан юм. Бэлэдхэлгын үед эмхицхэлгын хороон «Эстрадын дүршээлэй нүргүүли», «Гоо наиханай нүргүүли» байгуулж, түрэлхи арадайнгаа ауунай искуствада болоод зүйрээр үндиэрэй баримтуудаа бэлээдээд мун лэ уригданхай.

Агын автономито тойрогийн түлээлгэшэд, Шэнхээндээ буряадууд болон республикийн зарим аймагуудай делегациунд дээдээ-Онгостойд оршодог палаткануудаа бүридэшэн хотод байрлахаа. Тийхэдэ бэшэ хабаадагшад Улаан-Үдийн дээдээ Физический культура болон спортоор федеральна агентствын дарга Вячеслав Петров, Олимпийн хорооний президент Леонид Тягачев, Россиин нур харбалгаар Федерациин президент Владимир Ешев гэгээд болон. Сибирийн федеральна тойрогийн регионуудай спортисти хүтэлбэрийн эрхэдээ хүртээ.

Гүрэн түрүн болон регионуудай хүтэлбэрийгээдээ нүргүүлийн шаа, зорилготойгоор Буряад Республикаа эзлжээтийн фестиваль үнгэрэг гээн болод илажаа гарас. Буряадтаа болох эрхэлгээний «Алтаргана» нүлдээ түлээлгэшдээдээ 2004 ондо баруулагдаа бэлээ.

- Владимир Романович, харагшадыа юун хүлээнэбэй?

- «Алтаргана» болбол буряадуудай тон гайхамшагтаа үндиэр гээд тооголдог. Энэ хадаа дуунууд, ёхор наадан, спортивна тэмсэндээ мун. Фестивальдаа хабаадагшад буряад соёлой, искуствын ба спортын талаар тайлантануудаа харуулхаа, эрүүн гурбан наадандаа, арадаа аман утлын үдершиудаа, улаасоондын 2-дохи шатар нааданай фестиваль наадандаа гээдээ.

Буряадай суута скульптор Дэши Намдаковийн «Нүүдэлшээний юртэмс» гэхэн үзэхээлэн Буряадын түүхийн музей соо дэлгээдээтэй. Тийхэдэ буряад зураашад «Уран зураг», «Үлгэн ехэ дэлхий» гэхэн үзэхээлэндээ Сампиловой нэрэмжээтийн музей соо байхаа. Уранаар нийлээдээ Буряадай бүтээнүүдэй түүхийн музей соо танилсаха аргатайт. Байгалаа саадаа бэсээн арад зонийн заншалтаа хубсаа хунаар, «Хүннүүдийн гэр байра» гэхэн экспозици. Этнографическая музейдээ харахадатны болоно. Үсэгээр, июниин 28-даа, буряад киногийн үдершиудаа, улаасоондын 2-дохи шатар нааданай фестиваль наадандаа гээдээ.

Театртаа дуратайшуул хүүхэдэйн «Үльгэр» театр, мун буряаддрамын театр ошоого аргатайт.

«Алтан багта» хүртээн Эрдэнэ Жацаановийн «Зэдээлэтийн зээбүүнүүд» зүжэг, Булагд Гавриловийн «Чингис хаан» зүжэг харуулагдахаа. «Буряадай нэгээ үдэр» гэхэн фольклорно бүлэгмүүдэй хоорондо мурсысөн, арадай ба мунөөнэй дуу гүйсэдээ, зүжэг харахаяа тийхэдэ Монголийн олон буряадуудаа өрсэлээр маанадтай уулзан, наанжмаа баяараа мэдүүлээ үнэн. Тэрээхэн ушар хэзээдэшье мартагдахагүй.

- Монголийн Нацагдоржын нэрэмжээтийн академический театртэй наин холбоо харилсаатайт. Энэ харилсаагаа саашадаа ямар аргаар хүгжкоохэ болонобай?

- Батаа харилсаагаа бэхижуулэн, хүршээ гүрэнэй театртэй хамтаараа нэгээ зүжэг табиха хүснэгтэйбид. Манай театртэй хүснэгтэй Монголийн артист Гантуумэр «Буряадай арадай аргаар хүгжкоохэ болонобай?

Июниин 30-да СССР-ийн арадай артист Иосиф Кобзон түрүүтэй Россиин эстрадын «ододой» концерт-наадан Буряадай АССР-ий 25 жээлэй нэрэмжээтийн стадион соо болох. Фестивалийн түгээхэлэй ёнолол июлиин 2-то 19.00 чандаа стадиондо үнгэрхэ юм.

«Алтаргана» 2006 даанан уялгаяа дүүрэнээр бэлэлүүлэх байхаа, фестивальдаа хабаадагшад буряад соёлой, искуствын болон спортын талаар үндэр туйлалтануудаа заатагүй харуулхаа гэжэ этигэнэбид.

Николай НАМСАРАЕВ
хөөрэлдээбэй

Баяр ёнолой оршон байдалдаа наихан наанаа бодлойгоор Буряадай нийслэл хото «Алтаргана» үндиэрээ угтажа байна. Үнгэтэ тугууд, зурагууд, гудамжаа үйлсэндэй шэмглэнэ. Дээдэ Онгостойн дэбисхэртэ олор майханууд татагдажа, олонийн уралан угтана. Бухы тээ ёнотай үндиэрэй тэмдэг.

Бүгэд буряадай соёлой хүгжэлтийн эблэлэй президентын уялга дүүргэш D.H.-C. Сультиковтай уулзажа, фестивалийн эмхицхэлэй ябуулгаар нонирхон байнаби. Доржо Норбо-Сампилович эндэ наа Монгол орондо бусажаа ерээ. Тэндээ буряадуудай нютагай эблэлэхийдэй, буряадуудай үндиурданай ёнолол нааншал һэргээлгүйн талаар жасын президент С. Билэгсайхантай уулзанаа юм.

ТҮҮХЭДЭ - ТҮРҮҮШҮҮНХЭЭ

- Бүхэдэлхийгээр Монголшууд эгэл дуушаа зон гэж сүурханхай. Тиймэнээл Монголдо «Алтаргана» үндиэрээ эгэл түүүн буряад арадай дуунуудай фестиваль гээд эмхицхэгдэн байна. Дээдээ засагай зүгнээдээмжэлгээтийн энэ найр олондо мэдээжээ болонхой. Манай эндэ болохо үндиэрэй конкурснуудтаа, мурсысөнүүдээ хабаадахаяа хүршээ оронд мянган артистнаар, тимшадайлаар бууха. Гайхан харааха юумэн байхал байха.

- Тагаад үргэлж Монголынг о нүхэдээр уулзажа, харилсажа байдаг болон, Буряадай театр гастрольдо тийшээ ошодог гээш. Тээд тэндээ буряад хэлэн дээрээ зугаа хөөрэлдээн хэрүүгээдэг гээшэб?

- Түрэл буряад хэлээс мэдэбэл, бүхы дээрэн хэзээшье хэлэндээ нюүмьнэй ойлгомор бээз. Дүшэн хоёр мянган буряадууд мунёэ дээрээ Монголдо ажанууна. Ахаа захатанай үеийн тэндэхи буряадууд түрэл хэлэн дээрээ тордигүй хөөрэлдээ бээз. Залуулзуул буряад хэлээс мартаа шахуу, дундажаа наанай зон мун лэ нэгэ бага тээдэхээ гээжээ. Буряад хэлэндээ мэдэбэл, бүхы дээрэн хэзээшье хэлэндээ нюүмьнэй ойлгомор бээз. Дүшэн хоёр мянган буряадууд мунёэ дээрээ Монголдо ажанууна. Ахаа захатанай үеийн тэндэхи буряадууд түрэл хэлэн дээрээ тордигүй хөөрэлдээ бээз. Залуулзуул буряад хэлээс мартаа шахуу, дундажаа наанай зон мун лэ нэгэ бага тээдэхээ гээжээ. Буряад хэлэндээ мэдэбэл, бүхы дээрэн хэзээшье хэлэндээ нюүмьнэй ойлгомор бээз. Дүшэн хоёр мянган буряадууд мунёэ дээрээ Монголдо ажанууна. Ахаа захатанай үеийн тэндэхи буряадууд түрэл хэлэн дээрээ тордигүй хөөрэлдээ бээз. Залуулзуул буряад хэлээс мартаа шахуу, дундажаа наанай зон мун лэ нэгэ бага тээдэхээ гээжээ. Буряад хэлэндээ мэдэбэл, бүхы дээрэн хэзээшье хэлэндээ нюүмьнэй ойлгомор бээз. Дүшэн хоёр мянган буряадууд мунёэ дээрээ Монголдо ажанууна. Ахаа захатанай үеийн тэндэхи буряадууд түрэл хэлэн дээрээ тордигүй хөөрэлдээ бээз. Залуулзуул буряад хэлээс мартаа шахуу, дундажаа наанай зон мун лэ нэгэ бага тээдэхээ гээжээ. Буряад хэлэндээ мэдэбэл, бүхы дээрэн хэзээшье хэлэндээ нюүмьнэй ойлгомор бээз. Дүшэн хоёр мянган буряадууд мунёэ дээрээ Монголдо ажанууна. Ахаа захатанай үеийн тэндэхи буряадууд түрэл хэлэн дээрээ тордигүй хөөрэлдээ бээз. Залуулзуул буряад хэлээс мартаа шахуу, дундажаа наанай зон мун лэ нэгэ бага тээдэхээ гээжээ. Буряад хэлэндээ мэдэбэл, бүхы дээрэн хэзээшье хэлэндээ нюүмьнэй ойлгомор бээз. Дүшэн хоёр мянган буряадууд мунёэ дээрээ Монголдо ажанууна. Ахаа захатанай үеийн тэндэхи буряадууд түрэл хэлэн дээрээ тордигүй хөөрэлдээ бээз. Залуулзуул буряад хэлээс мартаа шахуу, дундажаа наанай зон мун лэ нэгэ бага тээдэхээ гээжээ. Буряад хэлэндээ мэдэбэл, бүхы дээрэн хэзээшье хэлэндээ нюүмьнэй

БУЯН

**"ЭТИГЭЛЭЙ ХАМБЫЕ ХҮРЕЭЛНЭН
БҮХЫ БУРХАД, САХЮУСАНАР
НАЙРЫЕМНАЙ ДАГАН БЯЯСАХАЛ!"**

Буряад зоной хаанашье нуудаг байбал, Бурхан багшын нангин шажанай тэдэниие нэгэн болгою хамтаруулдагын сохом. Наяхана бидээ Россиян Будьын шажанай Заншалта Сангхын толгойлоглоо, РФ-гэй Олонийтийн Палатын гэшүүн, Бандида Хамбалаама Дамба Аюшевтэй Ивалгын дасандахи ургоодэнь уулзахадаа, эхилхээз байгаа "Алтаргыны" найрай удха шанар тухай наамжаарын нөнирхободы.

"Алтаргыны" найн талаар гэблээ, энэ ехэй найндэртэй бэлэдхээлэй уедэ, юрэнхьдөө, Бүгэдэ буряадуудай I хуралданай нүүлээр буряадуудай ундахэн хубсагаяа, түүхээ, хэлээ, домог, дуунуудаа, соёл, заншаллаа нанажа, нэргээжээ хилээ. Энэ ехэ зүб ябадал. Илангаяа Агын найман эсэгын, Түнхэнэй, Сэлэнгийн, Баргажанай, Эрхүүгэй буряадуудай энэ талаар бага бэшэ амжалж туйлаа.

- Тийнхэдээ Ярууна, Хори, Хэжэнгын буряадуудай ямар байдалтай болоноб?

- Зүйтэй асуудал. Хори буряадууд олонхи дээрээ урданышье түрэлих хэлээ, соёл, заншалаа найн сахижаа ябанан гэжэ тэмдэглэхээ хэрэгтэй.

Буряад Республика, Ага, Усть-Ордаа гадна буряад-монгол угсаатан Монголой Хэнтэй, Дорнот, Сэлэнгэ, Буглан аймагутаа. Хитадай Убэр-Монголой Шэнхээн нюотагтаа бөөн бөөнөөр нуудаг гээшээ. Тэдэнэртэй ундахэн буряад соёл уралайн талаар "Алтаргана" аргагүй түнхэнэй. Тээд гансашье соёлой, шажанай, уластүрийн талаар удха шанарын хизаарлагдахагүй, бүгэдэ нийтийнгээ энэ найртаа

«Жэлнай урэжэлтэй байг, адуй малнай арьбантай ондо орог, үри бэнэрнай үеийн үедэ амгалан тэнүүн ажануут лэ гэхэн удхатайгаар обоогоо тахидаг үни сагай заншал ходо сахигдажа байгаа», - гээд, Баян лама «Баян-Улаан» хадын дэргэдээ хэлэнэ. Баян-Улаан баабайдадаа мүргэжээ, уларилай найханийн эрих зон субажал байгаа нэн...

Ивалгын түб тосхон руу ошоху харгыгаар сэхээ гарахада, зүүн гарта хоёр шобогор ууланууд гансатаа харагдаадхидаг. Тэрэнэй эгээ дундуур Табхар руу шэгэхэн харгы үзэгдэнэ. Нэгэнь Баян-Тугад хада, нүүгээдэнэ Баян-Улаан мун. Баян-Улаан хормойдо Хубисхал гэжэ хэдхэнхэн үрхэтэй алттай тосхон түбхинэнхэй. Бүхы Буряадай нийслэл хото хаража байдаг хамба ламын тахилгатай Баян-Улаан обоо эгээл эндэ оршино бшуу. Жэл бүри Ивалгын хаяа ханаанаа хүн зон сугларжа, зунаа

суглархадаа, буряад зомнай гадаадаа дэлхэйдээ, бусад арадуудтаа "бидэ буряадуудбди" гэжэ өөнзүүгээ мэдүүлээд, бусадын мун лэ мэдэжээ абаахын тулөө уулзахан гээшээ хяа юм.

Саашань гэбэл, хэнэй ашаар "Алтаргыны" анхаа удаа бии болохон тухай нанааха ёнотойбди. Тодорхойлбол, Монголой Хэнтэй аймагай биндэр сомоний буряадуудаа "Алтаргана" түрүүшүүнхээ үүсчээжээ, анхаа удаа хамтаа суглархадаа, анхан уул нюотагаа нанажа, уг гарбалаа дурдажа, буряадууд байнанаа мэдүүлхын тул аимэ наадан эмхицхээ нэн.

Буряад Республикаадаа анхаа удаа "Алтаргыны" найрай наярхаяа байнанийн мун лэ найшалтадаа. Засаг түрэмний юу бологош ааб гэжэ бээс абаад нуухаяа болинтоож, буряадуудай ундахэн соёл, заншал нэргээхээ хэрэгтэй мүнгэ номодог болож байна. Тэрэ тоодо мүннөө болохон наадандаа. Урдаа тээхий "Алтаргыны" найрнуудтаа республикаадаа муртэй делегаци ошодогтүй хамнай. Харин муннөө одоол Буряад Республикингаа газар дээрээ, бүхы буряадуудай эльгээ зүрхөөрөө хэзээнни сарганаа татагдадаг Эхэ нангин дайдаадаа түүхэдээ анхаа удаа бултаараа суглархамнай хяа юм. Хэлэшгүй баяртай ушар энэ.

Шажанай талаар удха шанарын гэбэл, Буряадаймийн Табан Хаан тодорхойлбол, Хүгтэй-Хаан, Хүмэн-Хаан - Хяагтын аймагтаа, Бүрин-Хаан - Зээдээ, Бархан - Баргажандаа, Алхана - Агада - бултаараа энэ найртамнай ехэл баяртай байхаа гээшээ.

Эдээ ўдэрнүүдтэй Арымийн Арбан Гурбан Ноёдууд нюотагайнгаа хүбүүд, басагадые даган баясажа, абаржа, хаража байхаа гээшээ. Энэнь доодо хэмжээндээ.

Дээдээн гэбэл, манай Этигэлэй Хамбые тойроод, хүрьлан нуудаг бурхад, идамууд, бодисадваанар, хандамаанар, сахюусад ехэл баясаха, уршоен хархаа байнанийн сохом.

Тэрэшэлэн Монголой нийнэ нэгэн улас түрье тогтоохо зорилготойгоор Монгол туургатанай, тэрэ тоодо манай элинсэгүүдэй эгээ 800 жэлэй саана хамтаа хураадан сугларжа, Эзэн Богдо Чингис хаанаа эзэнтэ хан түрын үндэр шэрээдээ залананийн мун лэ ехээ нарийн удхатай байна.

Бүхы буряадуудай түлөөлгэшээд "Алтарганаадаа" сугларжа, мүннөө байдалаа хараад, сэгнээд, саашадаа яагаад амидархаяа, үндахэн уласайнгаа тут, нүүдлийн мандуулхаа тухай нэгэн наналтайгаар шийдэхээ, найраа наярхаяа, буряад-モンгол угсаатанайнгаа нэрэ соло мэдүүлжээ, хий мориёо Ѹөднүүн хийдүүлжээ, ерээдүй тушаа бата этигэлтэйгээр замбархаа ушартай болоно. Тийн нааданай түгэсэжээ, отог отогоороо, нюотагаараа холо ойгуур тараахадаа, "Алтаргыны" үедэ харанаан, дууланаа угсаата хамаг зондоо хөөрхээ, дэлгэрүүлхэ болоно.

Миний хүсэл нанал гэбэл, таанад бүхэнэй досоо байхан Табан Тэнгэри Бурхадаа эдээ ўдэрнүүдтэй баясуулгаты, буян хуряагтэй гэжэ энэ ехэ баярта хабаадалсажа, оролсож байхан бүхы зондоо, түрэл угсаатандаа хүсэхээ байнаа.

Николай БАДМАРИНЧИНОВ хөөрэлдээбээ.

Зүлгээ ханаадаа Баян-Улаан обоогоо тахидаг юм. Удааны Хубисхадаа буужа, эрын гурбан наадаа эмхицхэдэг нийхан заншалтай. Үнгэрхэн зуун жэлэй 1946 ондоо энэ обоо эхиэ абана. Эрхилэгшэн VII хамба лама Лубсан-Нима Дармаев бэлэй. Совет засагай үедэ Баян-Улаан обоо эгээл эндэ оршино бшуу. Жэл бүри Ивалгын хаяа ханаанаа хүн зон сугларжа, зунаа

АРАДАЙ
НАЙДАЛ -
АЛТАРГАНА

Угээ эсэгэ -
элинсэгийн нийтийн
уе сагтаа наярхаяа,
нюотагуугаа таанажа,
наранай зүг руу
шаглахадээ,

Хэн тэдээшие угтажа абааб,
хэн тэдээший нүхэр байгааб,
Алтаар бээс сарданхай
Алтарганаадаа даа, Алтаргана!
Зуун жэлнүүдэй хүтээл

дээгүүр
Зуунэй олон гүрвүүдээ
Амгалан мэнээг ялангаби,
Аша гүшшээдэй бусахаби,
- гээд.

Амаршалгынэй хэн дуулгааб,
Ами нийнэй хэн нахилсааб,
Алтарганаадаа даа, Алтаргана!
Алтай эштэй Алтаргана!

Үй түмэн Азийн араадуудай
Үндэр хаан-уваатанай
Үндээнэй болож, наядал
туроо нэн.

Үе сагташье, убашин
такалдашье,
Аюул, гайда - албай
барсгатай
алдаагүй, абаралсаал,
Нюотаг нутагаа, нүрэг
гарбалнаа,

мүнгэн тоонто, мүнхэ
бүүсанаа
таанажа ошондой талаангүй
бүрэяадуудай

гүнгүйн тараажа,
гуун болохон абарагша
бүрханад,

алтан үндээнтэй
Үнэн нүхэрьин хэн бэлэй?
Алтарганаадаа даа, Алтаргана!

Бүхээ эштэй
бэе мунхэтэй,
алтан хубоотай,
араг зондоо хайратай
нуугаарай, Алтаргана!

Залуу наан сэсэг мэтэ,
Задарх бүрээс нийхан даа,

Залуу басагад, хун
шүбүүстэй,
Үндыхэ бүрээс гайхалтай!

Задарюун нааная
наан, наан

Зориг түрэхээд галай даа,
Золтой нэгэй данигнайтай
Жаргажа шадабал, буянил
даа!

Шугын горхог хайнагтаа,
Шуумар хайнэем наанулаа,
Уулын шүбүүг харбасагаан
Угайни хүсээ залгуулаа.

Үгтийн дунай нийтийн
Үнэр эхийн үнэтэй,
Үндэр наанай сэнтэй
Үзэмжлэж мэдүүлээ!

Нилээг олон жэлнүүд соо
нараа нарандал ухаагаа
мулин, дундари
донохло гарааб гүнгилан.

Намаяа уни маргаашье нааш,
Найдал нааналын
наанлаашье нааш,
- Буянилай хэтээдээ яварай!

бүрханаай урда абарал
гүйгааб.

Хараастай галид
нигхэнцуудыш,
Хангайн бугадал харасыш,

БУРХАНАЙ
ШАБИНАЙ ҮГЭ

нахил хүртэжэ нуухадаа,
наихан болохоёо наанаагүй,
наирхажа бээшье
магтаагүй,
Хамагайл түүээ зорижо
ябааб.

Ламын шинж орохогоо
«лаб» нуужа жаргаагүй,
олонай зам арюусхажа,
обоо, сабагуудаа сэргээм
баржай.

Зоной дунгашье орохогоо
Золтойбашье, - гээд
наанагатгуй,
Элдэээр наанаа амитад
гупса.

Эрээн хэлээтэншие хорогог
гаа.
Бурхан багшины шабиарта
Бухалаар зөөрийн хэрэгтүй,
наанаа, сэдүхээс наангаржажа,
наирханайшье нэмэртүгүй.
Оршолон ехэтэй юртээсээ
Олзо агаашаа олон ааб даа.
Ондоохон табисууртай лама
санаартан

Ойлгохо, тэдээшие хулисэн
ааб даа,
Амгалан тайлан лэ нубал,
абаруулбаби, - гээд
мэдээрэйтгүй,

Алтан наынтийн
нахяашадые
Анхараашаа гүй, наа,
мэндээлээрэйтгүй!

булжамуурай жэргээнээлээ,
бүнтаа хонгёо дуунуудыш
Зүрхэн соогоо хадалгай,
Зүүдэн соогоо шэмэгэн
Амиды мэнээг ябаа сагтаа
Алыгы дээрээ боомэйхээб.
Залуу сэнгэлгүй наилем

Зориг, далихуулгааш,
Эршээ, олон жэлнүүдээ
Эжимни үнгэдэ нануулааш.
Дурлаагүйш памга, хамаагүй,
Гомдоошигүй ямарши
сагтаа,

Голонош нануулхагай.
Зулаа мэтэ баараааша
Залуугайни эрмээзэл
Эрьжэ сэдүхэльтэй тамалжа,
Эртээ харьюн болохогүй,
байгаа хубшины тэрээхэн лэ
даа,

баабайн басагыг тэхэрэхээр
бэшэ,
байдал, сагтаая холбоог
даа,

Харин, хэнээ сэдүхээзмни
Харюу хэн бусаахаа бөө,
Хүлеэжэ сусашаан зүрхэм
Ханаанаан жаргал шаахаа
бөө?!

ДАНЗАНЯМЯ лама,
Буряад орон,
Ивалгын дасан.

бодхоогдоо. Тэрэнээ табан жэл
таанлгарягтай тахидаа.

Энэшье удаа ивалгаархин
Пандида хамба лама Дамба
Аюшевтэй Баян-Улаан
хададаа гаража, обоогоо тахидаа.
Бүгэдэ буряадай «Алтаргана»
хайндэрэй урдаханаа энэ буяinta

үйлэхэрэг хэгдэхэнниийн буришье
дэмбэрэлтэй. Заншалтаа ёхор
сэргээм, далгаяа дэлгээжээ, хадын
эзэнээ хайра туйбаа.

Харин щээшээ тээхэнэ бороо
орожо, буяinta хэрэггэяашаа үртэй
байные

№25 (481)

Бүряад түнш
дэлхий

БҮРЯАД ТҮНШ

29.06.2006

Дүхжриг

№73 (21313)

«Алтаргыны» бүр үндэс үргэлжлэхэн алдар габьиат ажал ябуулагшад олон ааб даа. Тэдэнэй иэрэнүүдье дурдажа, түүхэдэ мүнхэлэ.

Монгол орондо үнгэртэгдэхэн «Алтаргыны» табан наада эмхицхэлгэдэ «Буряад арадай угай баялагуудые үнгэртэй хүчээлгэлийн сан жаса (фонд) түйлай ех үүргэдээр гүрзгэн байгаа. Арадай Ехэ Хуралай депутат Сэнгийн Билэгсайхан энэ сан жаса байгуулха наанаалга үүсхэл анха туруун гаргаа һэн. 1995 оной 12-дугаар һарын 14-нэй үдэр тус сан жаса ажалаа эхилээ бэлэй. Тийгэж Монголой Хуули зүйн яаманай (министрствын) 168-дахи гэрцэлгээр тэрэ бүридхэлдэ абаан байгаа. Монгол Улсын Хүдэлмэрийн баатар, Арадай жүжигшэн Ц.Пүрэвдорж хүндэтэй дараар нунгагданхай. Наранбулаг сервисий дарга А.Ююнцэцэг гүйсэдхээс директор, аушан Д.Долгормаа парин бэшэгэй дарга юм. Монгол Улсын Хүдэлмэрийн баатар, Арадай жүжигшэн Ц.Пүрэвдорж хүндэтэй дараар нунгагданхай. Ярууна нюотагхаа гарбалтай Пүрэвдорж-гүй Свердовск хотодохи гүрэнэй консерваторидо нурагаан, бас бүдүүн хоолойтой суута дуушан байнаараа алдаршанхай.

Эн сан жасын вице-президент (дид, юрэнхылэгшэ), Монгол Улсын арадай жүжигшэн Дэмбэрэлын Жаргалсайхан «Алтаргыны» бүхы наадануудтаа эдэбхитэйгээр хабаадажа, жуорин гэшүүн байхадаа, шухала шиидхэбэрниүүдье абалсадаг. Агын үргэн талаараа гарбалтай Д.Жаргалсайхан дунда нургуулаа ааралтадаа. Монгол Улсын оперын театраа ажаллахадаа, дэлхэйн суута композиторнуудай зохёөн классическа оперонуудтаа, үндэшэн зүжэгүүдэх хэдэн арабад роль гүйсэдхээжэ, тобиймо хурса, толотомо образуудые байгуулан, Монгол Улсын Арадай жүжигшэн болонон, МНР-эй Гүрэнэй шангай лауреадай үндэр нэрэ зэрэг хүртээн, мун бусад олон оронуудаар гастроль ябахадаа, тэдэ гүрэнүүдэй шангудаар тэмдэглэгдэхэн, уласхоорондын конкурсын лауреат болонон габьиатай. Монголой консерваторидо багшалхадаа, олон шабинарые нургажа, профессор болонхай. Муневе иээгдэхээз байлан уласхоорондын долоодохи нааданд Дэмбэрэлын Жаргалсайхан дуушадай конкурсын ударидашадай тоодо орохол.

Монгол Улсын Баабайнарай зүблэлэй дарга, шэнжэлхэ ухаанай доктор Д.Бямбасурэн, Абжанаарай зүблэлэй дарга Н.Хандам, Залуучуудын байгуулалтын дарга Ц.Цэрэнжав, дид юрэнхылэгшэд Ж.Дулам, Ж.Баатарцогт, Б.Цэрэндорж, Д.Билэгт болон бусад Монгол Улсын делегациин буридэдэ орох байна.

Монгол Улснаа Буряад орондо байдаг генералын консул Түмэндээмбэрэл оронойнгоо түлээлэгшэдэ Улаан-Үдэд утгажа абаха юм. Тиинаацаадаа тэрэ оронойнгоо делегациие утгамсаараа, «Алтаргыны» программатай танилцуулад, али бүхы хэмжээ ябуулгануудтаа хабаадуулха зорилготой. Тийхэдээ Түмэндээмбэрэл Монгол Улсын хүтэлбэрилгэшдэгтэй, Буряад Республикин ударидашадтай, бусад оронуудад түлээлэгшэдтэй нягта холбоотойгоор хүдэлэх.

Нийтийн элтийн мэдээжээ ажал ябуулагша, Россиин Федерацийн арадай уран зурааша,

Россин Уран зурагай академиин гэшүүн корреспондент, Бүгэдэд буряадай үндэшэн соёлы эблэлэй президент Даши-Нима Дугарович Дугаров «Алтаргана» наада эмхицхэлгэдэ, үнгэртэглэдэ эдэбхитэйгээр хабаадаан, тэдэнэй амжалтадаа ех хубитаяа оруулсан хүнүүдэй нэгэнин болон бшуу.

Даша-Нима Дугаров 1933 ондо Шээтэ мөжин Агын тойрого Могойтын аймагий Амидаашаа нюотагтаа малшанай бүлээд түрэн байгаа. 1962 ондо Ленинградай уран зурагай институт дүүргэхэдэн, РСФСР-эй Соёлы министерство тэрэниие Улаан-Үдэ эзльгэхэдэн, Буряадай Уран зураашадай холбооной зохёохы ажал ябуулгадаа эдэбхитэйгээр хам ороо һэн.

Д.Н.Д.Дугаровай бүтээнлийд Буряадай АССР-эй, СССР-эй Министрнүүдэй Советэй

мурысөө эмхицдээ бэлэй. Гадна Цыден-Жаб Арсланович «Алтаргыны» наадануудтаа ех хубитаяа оруулдаг, эдэбхитэйгээр хабаададаа байгаа. Росин болон Монголой арадуудай хами барисаа бэхижүүлхэ, буряад зоной иэрэ хүндые дээшлүүлхэ талаар тэрэ айхабтар ех ажал ябуулсан хүн юм. Тиймэнээ Цыден-Жаб Жимбиевэй мүнхэ дурасхаал арадай сэдхээдэх хэтээдэ үзэнхэй.

Арбаад жээдэ ВАРК-ын президентын орлогшоор хүдэлшэн Бата Дугаржапович Баяртуев үүлээрнэ эблэлэй президентээр нунгагдаа һэн.

Бата Баяртуев 1950 ондо Хэжэнтийн аймагай Загаанаа нууридаа түрэн юм. 1975 ондо Буряадай багшанай институт дүүргээд, аймагайнгаа нургуулинуудтаа багшалдан байгаа. 1979 ондо Буряадай нийтийн эрдэмий

сахижя ябадаг.

Евгений Матвеевич Егоров нийтийн элтийн эх ажал ябуулагша мун. Тэрэ Эрхүү можын Ойхоной аймагай Сарма нюотагта 1949 ондо түрэе һэн. Хужарай дунда нургуули дүүргээд, Зүүн Сибирин технологическая институтда нуураа. 1971 ондо инженер-барилгашан болобо.

1996 ондо Бүгэдэд буряадуудай съезд боложо, буряад арадай хүтэлхэ, ударидаа зорилготой Буряадай арадай конгресс байгуулхах тухай соноскоо һэн. Энэ хадаа үнгэртэгшэ зуун жээлэй 20-дохи онуудтаа хүдэлшэн Бурнацкомой үүргэ дүүргэх ёнотой байгаа.

Буряад арадай Конгрессэй (КБН) президентээр хэнние нунгахаа гээшб гэхэдэ, В.В.Сагапов, Г.Н.Манжуев, Е.М.Егоров гурбанай кандидатуранууд дэбжүүлэгдэбэ. нунгагтын үедэ Евгений Матвеевич Егоров

«АЛТАРГАНЫЕ» НАЛБАРУУЛНАН АША ГАБЬЯАТА АЖАЛ ЯБУУЛАГШАД

түрүүшний юрэнхылэгшэ (президент) болоо һэн. Тус сан жаса буряад арадай урлаха онол аргын, соёлы шэглэээр олон хэмжээ ябуулгануудые зохёон байгуулжа, хоёр жэлдээ нэгээ удаа «Алтаргана» наада эмхицхэдэг болонхай. Арадай Ехэ Хуралай депутат, Билэг компанийн захирал (директор) С.Билэгсайхан мүнхээ, энэ сантай юрэнхылэгшээр нунгагданхай. Наранбулаг сервисий дарга А.Ююнцэцэг гүйсэдхээс директор, аушан Д.Долгормаа парин бэшэгэй дарга юм. Монгол Улсын Хүдэлмэрийн баатар, Арадай жүжигшэн Ц.Пүрэвдорж хүндэтэй дараар нунгагданхай. Ярууна нюотагхаа гарбалтай Пүрэвдорж-гүй Свердовск хотодохи гүрэнэй консерваторидо нурагаан, бас бүдүүн хоолойтой суута дуушан байнаараа алдаршанхай.

Росин арадай уран зурааша Д.Н.Дугаровай - нийтийн элтийн эх ажал ябуулагша мун, тэрэ буряад арадай хүдэлшэнэй эшэ үндэшэн табиан, үүсчэхэл гарганаа, зорижкуулагшань болодог байнаа. 1990 ондо тэрэ үндэшэн буряад арадайнгаа соёлы түбэй хүтэлбэрилгэшшөөр томилдоо һэн. Энэ түб түрэл буряад хэлзээ, соёлоо, ёхо заншалаа һэргээхээ зорилготой байгаа. 1991 ондо Даши-Нима Дугаровай үүсчэхэл үүргэдэ буряадай I съезд зарлагдажаа, тэрээн дээрэ үүргэдэ буряадай соёлы хүгжэлтийн эблэл (ВАРК) байгуулгдаад, Даши-Нима Дугарович Дугаров ВАРК-ын президентээр нунгагдаа юм. 1996 ондо тэрэ хоёрдохи болзорто нунгагдаа бэлэй. Угсаатаа арад түмэнэй нэгдүүлэхэ, буряад соёл болбосоролоо, хэлэ бэшэгээ, түүхээ, ёхо заншалаа һэргээхээ, арадайнгаа оюун ухаан бодолые бадаруулха талаар тэрэ бүхы хүсэ шадалаа, эрдэм мэдэсээз, ухаан бодолоо сүм элсүүлэн байгаа.

Гүрэн түрэмнай Даши-Нима Дугаровай ажалые үндэрээр сэгнэжэ, олон тоото үндэр нэрэ зэргэ олгонон, Арадуудай Хани барисаанай, «Эсэгэ Оронийнгоо үмэнэ габьиатай байнанай түлөө» IV шатын орденуудаа, медальнуудаар шагнанаа, Монголий «Найрамдал» гэжэ мүнгэн медаль хүртээн алдартай. 2001 ондо тэрээндэ «Росин Уран зурагай академиин гэшүүн-корреспондент» гэхэн нэрэ зэргэ олгогдо һэн.

СССР-эй болон Росин Федерациин Уран зохёолшодой холбооний гэшүүн, Николай Островскийн нэрэмжээтэй Бүхэссоюзнаа литература шангай лауреат, Буряадай Гүрэнэй шангай лауреат, Буряадай болон Хальмагай соёлы габьиатай худэлмэрилгээз, Росин Федерациин соёлы габьиатай худэлмэрилгээ, Буряадай арадай уран зохёолшоо Цыден-Жаб Арсланович Жимбиев нийтийн эдэбхитэй ажал ябуулгаараа, буурашагүү үүсчэхээрээ зоной дунда алдаршанхай байнан гээш.

СССР-эй болон Росин Федерациин Уран зохёолшодой холбооний гэшүүн, Николай Островскийн нэрэмжээтэй Бүхэссоюзнаа литература шангай лауреат, Буряадай Гүрэнэй шангай лауреат, Буряадай болон Хальмагай соёлы габьиатай худэлмэрилгээз, Росин Федерациин соёлы габьиатай худэлмэрилгээ, Буряадай арадай уран зохёолшоо Цыден-Жаб Арсланович Жимбиев нийтийн эдэбхитэй ажал ябуулгаараа, буурашагүү үүсчэхээрээ зоной дунда алдаршанхай байнан гээш.

1928 ондо Шээтэ можын Хэлгийн аймагай

институтдаа литература шэнжэлгэлийн, арадай аман зохёолой таагтаа хүдэлжэ эхилбэ. 1987 ондо эрдэмий кандидат, 2002 ондо эрдэмий доктор болоо һэн. Бата Дугаржапович БГУ-гий буряад литературын кафедры даагшиар ажаллаа. һүүлээрн ИМБИТ-эй литература шэнжэлгэлийн болон арадай аман зохёолой таагтаа даагшиар багийдээ бэлэй.

Бата Дугаржапович Баяртуев эдэ бүхы ажал хэхэнгээ хажуулаа нийтийн ажал эдэбхитэйгээр ябуулдаг байгаа. 2003 ондо ВАРК-ын президентээр нунгагдахадаа, эблэлэйгээ ажал ябуулгы улам эдэбхижүүлэн юм. Бата Дугаржапович хадаа Буряадтаа, Хальмагтаа, Тувада Нангин Хутгата XIV дугаар Далай-ламын уулзалаа эмхицхэгшэдэй нэгэн байнан гээш. Тийхэдээ Гэсэрэй 1000 жээл ойн үнгэртэгээ, Россида Будын шажан һэргээлгээ, Буряад орондо дасан дагануудые барилгадаа зориулаадаа телемарафонуудые эмхицхээ, буряад арадай соёл һэргээхээ талаар олон конкурс, фестиваль, хуралдаа, дүхэриг шэрээ болон семинаруудые эмхицхээ талаар Бата Дугаржапович түйлай ех ажал ябуулсан хүн юм. 2005 ондо «Торгон зам» - дэлхэйн монголшуудай моодоо гэхэн уласхоорондын фестиваль эмхицхээ һэн.

Бата Дугаржапович Баяртуев буряад арадтаа үнэн сэхэ, Эхэ оронойнгоо ёнотой патриот ябанан гээш. Энэ асуудалаа хэндэшье үнэн сэхэ руун хэлэдэг, нанаанаа табидаггүй, арад зонойнго түлөө шунаа мяахараа оролдодог хүн байгаал даа.

Владимир Бизьяевич Саганов хадаа буряад утгасаатаа арадайнгаа аша тунаа ех юумэ хэнэн хүн гээш.

1936 ондо Түнхэнэй аймагай Харбянтуудаа нюотагтаа түрэн 1936 ондо Хэрэнэй дунда нургуули, 1960 ондо Буряадай хүдээ ажакын институт дүүргээ. 1961 ондо Саянай совхозой Харбянтуудай һүнэй фермы даагшиар, 1963-1967 онуудтаа аймагайнгаа ахамад ветеринарна враачар, удаан Саянай совхозой директорэр хүдэлээ. 1967 ондо В.Б.Саганов Түнхэнэй райисполкомий түрүүлэгшээр ажаллаа. 1969 ондо республикин хүдээ ажакын министрэй орлогшоор, 1972 ондо хүдээ ажакын министрэр хүдэлээ һэн. Энэл жэлдээ тэрэ Буряадай АССР-эй Министрнүүдэй Советэй Түрүүлэгшээр нэгдэхэй орлогшоор ажаллаа.

1974-1977 онуудтаа КПСС-эй ЦК-гай дэргэдэхий Нийтийн эрдэмий академидэх нуураа. Экономикийн эрдэмий кандидат болоо һэн. 1977-1987 онуудтаа Буряадай АССР-эй Министрнүүдэй Советэй Түрүүлэгшэй тушаалдаа дасан. Удаань дипломатическа ажалаа хүдэлээ. Верховно Советэй, Арадай Хуралай депутатдаа оло дахин нунгагдаа юм.

Хаанашье ябахадаа, хаанашье хүдэлхэдэе Владимир Бизьяевич Саганов түрэл арадайнгаа түлөө оролдад, тэдэнэй аша тунаа бүхы хүсээ зориулаа. Тийхэдээ буряад арад түмэн тэрэнэй нангин дурасхаалые хүндэлж

9. ШИДУБАЛА ГЭГЭЭН ХААН

Убгэ эсэгэ, абанарайнгаа Улыг-алтан шоройе хүндэлэн, Арбан наиман наандаа Асари түрөө залганаа удам.

Аюурбарвада Буйнта хаанай хүбүүн Шидубала 1303 ондо хулгана жэлдэ түрөөд, 1321 ондо Дайдуда хаан шэрээдэ нуугаа. Содномжанцан ламатай Шидубала ехэ түрүн ёные даханаар шажанай үйлые голшолон захиржа байнаадаа гэгээн хаан гэж солотой болонон байгаа. 4 жэл хаан нуугаад, үбшэлжэ, 21-тэйдээ Шандуда наандаа нутгшөө.

10. ЕСҮНТҮМЭР ХААН

Юнэн сасалта нүлдээ тахяа, Юрөөл табиланга тохёон амин - Гэгээн хорбоого ехэ үргэнэйнгөө

Гуламтын залганаа удам. Чингэмий аха Гамалын хоёрдохи хүбүүн Есүнтүмэр 1293 ондо могой жэлдэ түрөөд, 1324 ондо Хүдөө аралда хаан шэрээдэ нуугаа. Убгэ дээдэшүүлэй түрүе шангалаан барика, шажан түрүн үйлые бэхижүүлэхэр ябажа, нүзэгтэн олондоо, зарим түүхэр, Арибаха хаан гэжэ алдаршаа. Бам Содном гэжэ ехэ ламатай байгаа. 1328 ондо Шандуда наа бараа.

11. АШИДХЭВ ХААН

Эсэгынгээ гуламтаа баадараажа, Эрдэнитэ нүлдээ үргэнэйн, Эрхэмтэ түрөө дээшүүлүлжэ, Эсэгын нуудалдаа залархан удам.

Есүнтүмэр хаанай дунда хүбүүн Ашидхэв 1320 ондо түрэжэ, 1328 ондо хаан шэрээдэ залархан аад, жэл болонгүй балшардажа, эсэгын гээ нутгийн Хайсанай хүбүүнд булялгажархин юм.

12. ХҮСЛЭН ХААН

Хайсан Хүлэг хаанай сэдүхэл - Хара тутгаа мургэнэй, Хас татгaa барийн Хамаг Монголой удам.

Хайсан Хүлэг хаанай ехэ хүбүүн Хүслэн 1300 ондо түрөөд, 29-тэйдөө хаан шэрээдэ нуужа, улас түрүн, шажанай мургээй талаар дээдээ үеынгөө ажайбуulgыг үргэлжлүүлжэ эхилхээр тэрэл жэлдээ наандаа нутгшөө бэлэй.

13. ТҮВ ТҮМЭР ХААН

Ахынгаа шэрээ эзэлжэ нуугааг, Агуу засагын үргэлжлүүлжэ, Дайшалхы сэргэгшээдээ урагшань хүтэлэн, Дайсагхаа түрээз хамгаалаа нэн.

Хайсан Хүлэг хаанай хоёрдохи хүбүүн Түв Түмэр 1304 ондо түрөөд, 1329 ондо хаан шэрээдэ нуужа, эсэгынгээ хэрэг үргэлжлүүлжэ, агууех гүрэнөө нэгэдүүлжэ, шажанай удха шанарыг үргэлсжэ байбаа. 1332 ондо Шанду хотодо наа бараа.

14. РЕНЧИНБАЛ ХААН

Хүслэн хаанай хүбүүн Ренчинбал 1326 ондо түрэжэ, 1332 ондо хаан болгогдоод, хоёрхон нара шэрээдэ нуувчинаа тэрэл жэлдээ наа бараан юм.

15. ТОГООН ТҮМЭР ХААН

Хаан эээн дуутгайнгээ түрүе Хэбэл нэгтээ ахын ёнор ургэнэн,

Хамаг Монголойнгоо Хуби занаяг ахынгааныгаа, Хара Хитагтаа унагаалгана орохон удам.

Ренчинбал хаанай аха Тогоон Түмэр хаан 1320 ондо мундэлөө бэлэй.

Бишэн жэлдээ, 1333 ондо Дайду хотодо ехэ хаанай оро дааба.

Чингис хааныа захлаад, Тогоон

Түмэр хаан хүрэтэр Энэхдэгэй Сахьяагай ламанарай шажан дэлгэржэ байбаа. Тогоон Түмэрэй үед 1368 ондо Хитадта ехэ буналаан боложо, Монголой ноёрхол тэндэ дарагдан түүхэтэй.

16. АЮУШРИДАР БЭЛИГТЭ ХААН

Абын гуламтын нүлдээ Агуужин үндээрт үргэжэ, Хаан эсэгын хас татмые Хамагаа дээшэлүүлнэе удам.

Тогоон Түмэр хаанай ехэ хүбүүн Аюушридар 1338 ондо түрөөд, Ии Цин хотодо 1370 ондо ехэ хаанай шэрээдэ нуугаа.

Аюушридар Бэлигтэ хаан эсэгынгээ үйл алдуу болгоомжлон ойлгоожо, убгэ дээдэ үеынгөө жама ёные хатуу шангаар сахин, ехэ гүрэнэй засаг хуулине батадхан, албан татабариие шангалаан, Хитадай унагаахадаа унагаагүйгээр тэмсэлдэн, 1378 ондо түнгэрийн болобо.

17. ТҮГС ТҮМЭР УСГАЛ ХААН

Ахын түрье залгажа, Алтан нүлдээдээ залбархан Атва хорлолго үртэйншээ хаяа, Хэтээд мунхэрхэн ашиг удам.

Аюушридарын дүү Түгс Түмэр Усгал (Унан Гал) хаан 1342 ондо түрөөд, 1378 ондо морин жэлдэ ехэ хаанай шэрээдэ нуугаа. Ахынгаа жама ёные хүтэлбэри болгон дахажа ябажашье, Хитад гүрэнэй хабшалга, дадлын гэмтэлдэ үртэжэ, 1388 ондо хорлогдоjo наа бараан юм.

18. ЭНХЭ ЗОРИГТО ХААН

Хорлогдонон эсэгэ хаанаа мунхэрхэн, Хамаг Монголоо үмэглэхэн, Хара нүлдээ хуягажа, Хас татгaa ахынгаан амин удам.

Түгс Түмэр Усгал хаанай ехэ хүбүүн Энхэ Зоригто 1359 ондо түрөөд, 1389 ондо хаан шэрээдэ нуугаа, 1392 ондо наа бараа. Энхэ Зоригто хаан дүрбэн жэл шахуу эсэгын нүлдээ үргэжэ, ехэ гүрэнөө захиржа, шажанай болон түрээдээ орлодошиб, Хитадай албан татабарид, хашалганд аблажа, ехэ гүрэн түрээз доройтуулнаа гэжэ түүхэдэ орохон байна.

19. ЭЛБЭГ НЭГЭДҮҮЛЭГШЭ ХААН

Ахын түрье залгажа, Амин нүлдээ тахяа, Хамаг уласаа захиржа, Хаантаа удамаа таанаагүй.

Энхэ Зоригтын дүү Элбэг нэгэдүүлэгшэ

1361 ондо түрөөд, 1393 ондо нохой жэлдэ

хаан шэрэээ зээлжэ, зураган жэл нуугаа.

1399 ондо Ойродой Батула Чинсан Үгэчи

Хашха хоёр Элбэг нэгэдүүлэгшэ

хашаанин үзэн ядажаа блэрэн,

ехэ гүрэнэйн түрье таалаха

ханаатайгаар тэрэниие хо

роогоо бэлэй.

20. ГҮН ТҮМЭР ХААН

Элбэг хаанай хүбүүн 1377 түрөөд, 1400 ондо хаанай шэрээ

эзэлээд, хоёр жэлэй удаа баан аллуулнаа байна.

21. ҮГЭЧИ ХАШХА ХААН

1403 ондо хаан шэрээе булимтаран абаад, 1408 ондо аллуулнаа

22. ҮЗЛИЙ ТҮМЭР ХААН

Гүн Түмэр хаанай дүү хүбүүн 1378 ондо түрэйн, 1408 ондо хаан шэрээдэ нуугаад, 1411 ондо аллуулнаа юм.

23. ДЭЛБЭГ ХААН

Үзлий Түмэрэй хүбүүн 1395 ондо түрэйн, 1411 ондо хаан шэрээдэ нуугаад, 1415 ондо аллуулнаа байна.

24. АЖАЙ ХААН

Харгууцаг Дүүрэнгийн хүбүүн 1400 ондо түрэйн, 1426 ондо хаан шэрээдэ нуунаан, 1438 ондо Тогоон тайшада аллуулнаа байгаа.

25. ТАЙСУН ХААН

Ажай хаанай ехэ хүбүүн 1422 ондо түрөөд, 1439 ондо хаан болобо, 1452 ондо хорлуулагдаа.

26. АГВАРЖИН (ЖОНОН) ХААН

Эсэгын түрье залгажа, Эрдэнин нуудалдана

залбархан үгээдэгээдэй хорлолго

үртэжэ, Эндууржэ гэнэдэхэн удам.

Тайсун хаанай дүү Агваржин жонон 1423 ондо мундэлөө бэлэй.

1452 ондо ехэ хаанай шэрээдэ нуужа, тэрэл жэлдээ Ойро

дойж мэхэдэ гэ

нэдэжэ алуулнаа юм.

27. ЭСЭН (ТАЙША) ХААН

Тогоон тайшын хүбүүн Эсэн 1407 ондо түрэйн, 1452 ондо засаг түрээз буляан абаад, 1455 ондо аллуулнаа байна.

28. МЭРКУС (ҮХЭГТЭ) ХААН

Тайсун хаанай хоёрдохи хүбүүн 1466 ондо түрөөд, 1455 ондо хаан болон аад, хойто жэлэни аллуулнаа.

29. МОЛОН ХААН

Ахын түрье залгажа, Амин нүлдээдээн бэшэржэ,

Туургата уласаа умэржэ,

Тэнгэри болон баатар.

Мэркус хаанай дүү Молон

хаан (Муулан) 1437 ондо мундэлөө бэлэй.

Хүйтэй гуя гэгэш 19-тэй байхадань, 1456 ондо Мууланда морёо унуулж, ехэ хаанай шэрээдэ нуулаан түүхэ бин. Түүний хойно

Магулихай сэргэгээ суха

рюулж, тэнгэридэ сасал

сасажа угээ гэбээ: «Дээдэхи

мунхэ тэнгэри, ши мэдэ

ганаатай түүхэдээ нуулаан

хамгаалгаа, шадахаа

29.06.2006

БУРЯД үзэн

№73 (21313)

Охир

№ 25 (481)

Газета "Вашингтон пост" США по результатам социологического опроса назвала гениальным человеком тысячелетия Чингисхана. В номере от одиннадцатого декабря 1995 года "Вашингтон пост" было опубликовано, что "самым большим событием прошедшего тысячелетия - можно считать появление только одной чистой нации, сумевшей доказать свою силу и мощь, создавшей обширную свободную торговую зону на территории Европы и Азии, объединив восточную и западную цивилизации. Всё это было создано умом и силой одного человека - великого монгола Чингисхана".

Японский монголовед Окада Хидакиро утверждает, что "Чингисхан помог выйти миру из средневековья к цивилизованию обществу". Но известный в нашей стране поэт Расул Гамзатов считает, что "Чингисхан был гениальным убийцей тысячелетия".

Таким образом, деятельность Чингисхана воспринимается крайне противоречиво, но его хорошие действия, несомненно, оцениваются очень высоко. На мой взгляд, сегодня крайне важно правильно оценить с современной точки зрения, кто он - Чингисхан - и каким человеком был.

Для этого рассмотрим страницы его биографии. По мнению монгольских учёных и монголоведов разных стран, этот великий человек родился на берегу реки Онон в местности "Дэлүүн болдог". Чингисхан был самым умным и бодрым из четырёх сыновей Есухай батора и Озлун. Поэтому врачи их рода, решив, что в будущем он может представлять для них опасность, захватили его в плен.

Американские и английские исследователи маркетинга считают Чингисхана выдающимся руководителем и лучшим менеджером, а не захватчиком. Рассмотрим доказательства:

Во-первых, Чингисхан удивительно находчивый человек. Его находчивость была направлена на достижение только хорошего результата, примером может служить история с похищением царицы. В его жизни были времена, когда он оказывался слабым и бессильным. Но Чингисхан не отчаялся. Будучи в таком состоянии, он решает не просто вернуть царицу, но и завоёвывает все территории врагов. Таким образом, он умел выходить из любых трудных ситуаций, решая не только поставленную задачу, но и при этом добиваясь ещё больших результатов.

К 800-летию Монгольской империи Чингисхана

ГЕНИАЛЬНЕЙШИЙ ЧЕЛОВЕК ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ

В этом году в Улан-Баторе Российской центром науки и культуры был объявлен конкурс сочинений, посвящённых 800-летию образования Великой Монгольской империи. Студентка юридического факультета Улан-Баторского филиала Бурятского государственного университета М.Ганцэцэг представила своё видение жизни и деятельности Великого Чингисхана. Ганцэцэг - монгольская бурята, русский язык изучает третий год. Она впервые подготовила работу на русском языке, и тем отраднее, что её сочинение вошло в 10-ку лучших. На мой взгляд, её статья может вызвать интерес у читателей Бурятии.

Бутидма Зыдрабын.

Во-вторых, Чингисхан был человеком, верящим в великую скорость и силу, он был главой кочевого народа. Судьба кочевой нации зависит от их скорости развития. Кочевники двигались соответственно укладу такой жизни. Поэтому оседлая цивилизация становилась на колени перед войсками Чингисхана. Этот факт соответствует мнению Жан-Жака Руссо: "Кочевник не отделённый от природы, считая, что есть один мир, одна земля, захватывал страну за страной, оседлые народы, повторно их восстанавливая и тем самым, способствуя ускорению развития человечества".

В-третьих, Чингисхан придавал большое значение системности и эффективности структуры. Война происходит на основе накопленной силы.

Конечный результат битвы зависит от способности использования умения людей собравшихся на поле битвы. Кроме того, Чингисхан прекращал грабежи и разбой внутри государства и создавал новые условия для здоровой конкуренции, путём организации новых форм сотрудничества и включения их в одну систему.

В-четвёртых, Чингисхан основал систему доверия между коллективами. Здесь действовал такой принцип, что каждый должен полностью выполнять свою функцию в коллективе, в противном случае определял сам свою вину.

Интересен следующий факт: Чингисхан, открывший новую форму развития человечества и сыгравший важную роль при создании международной экономической и культурной интеграции путём объединения запада и востока, написал до своей смерти письмо к "бумба" Чань-Чунь идеи Дао: "Я постарался держать всё в порядке и не имел времени наряжаться, носил одни и ту же одежду и питался вместе с табунщиками и пастухами." Это поистине показатель простого характера величайшего человека.

Знаменитый учёный Лев Гумилёв писал, что мы должны правильно оценить разум и способность нашего предка. Он не создал антисистему, которая губит мировоззрение человека. Он обращался к соседним народам

независимо от их особенностей и отличий. Для этого он выдержал в многолетней борьбе за укрепление отношений с другими государствами, а не за их уничтожение. А в трактате "Мэн-да Бун-лу" государства Сунн написано, что "Чингисхан был человеком смелым, терпеливым и мило-сердным, верующим в синее небо и священную землю, оценивающим веру и справедливый характер человека". Это заключение не противоречит высказанным мнениям Льва Гумилёва.

Хотя Чингисхан был гениальным вождём, полководцем, мне кажется, что он выглядел не как герой сказки. Если приоткроем историю, есть запись царицы Хулан о Чингисхане про их первую встречу. Здесь написано, что он был человеком с узкими глазами, невысокого роста, немножко горбатым и кривоногим. Когда я увидела его он мне не понравился, но всё равно я приехала с целью встретиться с Чингисханом, зная что нет обратного пути".

Хотя великий царь был низкорослым, у него был светлый ум, мышление на уровне мира, не знающая границ. По мнению Д.Неру: "Монголы одерживали победу на поле битвы благодаря не количеству, а дисциплине и организованности. Победы не-посредственно связаны с удивительным талантом полководца Чингисхана. Несомненно, он был гениальным вождём в мировой истории, если сравнивать Александра Македонского и Юлия Цезаря с Чингисханом, то они выглядят рядом значительно слабее. Чингисхан не только сам был великим полководцем, но и воспитателем многих удивительных военоначальников". Многие учёные разных стран изучали искусство войны средневековой Монголии, но не придавали значения изменениям в сфере экономики во время правления Чингисхана.

Чингисхан наблюдал за малоэффективным использованием бумажных денег в государстве Сун, не имеющих особой ценности при товарообмене. Он издаёт указ для улучшения купли-продажи деньгами о создании первых бумажных денег, имеющих гарантии ценности. До это-

го в 1209 году Чингисхан принял указ о производстве золотых монет, создав тем самым предпосылку для использования бумажных денег. В 1229 году указом Чингисхана и под руководством князя Бор мастера разных стран начали производить первые бумажные деньги. При использовании денег на рынке они стали представлять большую ценность и люди смогли получать значительные доходы.

Этот факт отмечен историками. Современные учёные и бизнесмены США с большим интересом изучают искусство руководства Чингисхана.

Ким Жон Ре, изучающий историю тысячелетия, написал, что "Чингисхан и его битвы создали федративное государство мирового уровня, уничтожали различия между двумя цивилизациями - запад и восток, объединяя Мир".

Война имеет свои законы, она не принимает слабых. Мы должны правильно оценить и понять причины войны. Если увидеть историческую ситуацию возникновения войны, мы сможем намного ближе приблизиться к истине.

Я думаю, будет правильным в конце своего сочинения сделать предположение - существовало ли татаро-монгольское иго.

Российские историки и профессоры Г.Губайдуллин и Х.Юсупова в своей книге "Под игом татаро-монголов" пишут, что: "Если татаро-монголы эксплуатировали Россию в течение многих веков, то они должны были стать богатыми, сильными и иметь капитал". Лев Гумилёв утверждает тоже самое.

Я очень люблю историю Монголии, интересуюсь жизнью великого Чингисхана. Возможно, я не смогла на нескольких страницах выразить все свои мысли и суждения. Но, тем не менее, закончить своё сочинение я хочу словами Чингисхана: "У каждой страны есть периоды расцвета и падения".

Действительно, Монголия знала и лучшие, и трудные времена. Я думаю, при правлении Чингисхана наша страна прожила период взлёта, а сейчас находится на пути нового подъёма и возрождения.

М. ГАНЦЭЦЭГ.

Из триптиха «Чингисхан» народного художника Бурятии И.Г. Налабардина

Мать Уэлун.
Рис. Чен Бэна